

Mitten Halk Hikâyesine Kutsallık Algısı

Mehmet Emin Bars*

Bars, M. E., *Türk Folklor Araştırmaları/Turkish Folklore Research*. 2025-II/ Sayı/No. 371, ss.165-185. e-ISSN 3023-4670. DOI: 10.61620/tfa91. <https://turkfolklorarastirmalari.com>

Öz

Kutsallık geçmişten günümüze her dönemde insan hayatına yön veren en önemli olgulardan biridir. İnsani değerler kutsalla ilişkisine göre belirlenmiş, toplumsal yasalar kutsalla uyumlarına göre varlığını sürdürmüştür. İnsan ve toplumu derinden etkileyen/yönlendiren kutsallık olgusu edebî ürünlerde de yansımaları bulmuştur. İlk dinî ve edebî ürünler olan mitlerden modern hikâyelere kadar her anlatı az veya çok kutsalla ilişkisini sürdürmüştür. Bu çalışmada ilkel toplulukların kutsal öyküleri mitlerde, kahramanlık hikâyeleri destanlarda ve çoğunlukla aşk etrafında şekillenen halk hikâyelerinde kutsallık olgusu ele alınmıştır. Kutsallık olgusu daha çok öykülerdeki kahramanların kutsalla kurdukları ilişki ile halk tarafından bu öykülerin algılanma biçimi üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak öykülerdeki olay örgüleri, zaman ve mekân olguları da kutsal-öykü arasındaki bağın anlaşılması için önemli göstergeler olarak kullanılmıştır. Kronolojik olarak birbirini takip eden bu üç halk anlatı türünün her biri ile ilgili çok sayıda metin bulunmaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları belli örnekler üzerinden değerlendirme yapmayı gerektirmektedir. Bundan dolayı değerlendirmede her türün tipik özelliklerini yansıtan birer örnek metin seçilmiştir. Buna göre Altay yaratılış miti (Verbitskiy varyantı), Oğuz Kağan Destanı (Uygurca varyant) ve Kerem ile Aslı hikâyesi kutsalla ilişkileri yönünden değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda incelenen üç halk anlatı türünün de tanrısal/ilahi güçlerle farklı biçimlerde ilişki kurduğu görülmüştür. Her anlatının/öykünün bir öncekiyle kıyaslandığında -olay örgüsü, kişiler, zaman ve mekân bakımından- kutsalla bağları biraz daha zayıflamaktadır. İlk anlatılarda tanrılarla/kutsalla doğrudan sağlanan ilişkiler, sonrasında araçlar tarafından sağlanmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sanayileşme, kentleşme olguları toplumsal ve kültürel yaşamla birlikte yeni bilgi kuramları meydana ge-

* Prof.Dr., Bingöl Üniversitesi Fen_Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Bingöl University Faculty of Science and Literature Department of Turkish Language and Literature. Türkiye. mebars@bingol.edu.tr. ORCID 0000-0001-6972-6860

tirmiş; bu durum kutsallık algısına yeni ve farklı bir boyut kazandırmıştır.

Anahtar sözcükler: mit, destan, halk hikâyesi, kutsallık, tören

Perception of Holiness From Myth to Folk Story

Abstract

Holiness is one of the most important phenomena that has shaped human life from past to present. Human values were determined according to their relationship with the sacred, and social laws continued to exist according to their harmony with the sacred. The phenomenon of holiness, which deeply affects/directs people and society, has also found its reflection in literary works. From the first religious and literary products, myths, to modern stories, every narrative has maintained its relationship with the sacred to a greater or lesser extent. In this study, the phenomenon of holiness is discussed in the sacred stories of primitive societies in myths, heroic stories in epics and folk tales mostly shaped around love. The phenomenon of holiness has been evaluated mostly through the relationship between the heroes in the stories and the sacred and the way these stories are perceived by the public. However, the plots in the stories, the concepts of time and place have also been used as important indicators for understanding the connection between the sacred and the story. These three types of folk narratives followed each other chronologically, and there are many texts related to each of them. The limits of the study necessitate making evaluations on certain examples. For this reason, a sample text reflecting the typical characteristics of each genre was selected for evaluation. Accordingly, the Altai creation myth (Verbitskiy variant), the Oghuz Kagan Epic (Uyghur variant) and the story of Kerem and Asli were evaluated in terms of their relations with the sacred. As a result of the study, it was seen that all three folk narrative genres examined had different relationships with divine powers. When compared to the previous one, each narrative/story's ties with the sacred become weaker - in terms of plot, people, time and place. In the first narratives, direct relations with the gods/sacred were provided by intermediaries later on. Scientific and technological developments, industrialization, urbanization phenomena have brought new knowledge theories along with social and cultural life; this has brought a new and different dimension to the perception of sacredness.

Keywords: myth, epic, folk tale, holiness, ceremony

"Kutsal hikâyesi olan uzun yaşar."

Giriş

Şiir, müzik ve dans/raks ilk olarak ilkel insanların dinî ritüelleri esnasında ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde birbirini destekleyecek biçimde birlikte yaratılan bu sanatlar ilerleyen dönemlerde ayrılmış, şiir ile müziğin birlikteliği günümüze kadar devam etmiştir. Dinî törenlerde ortaya çıkan ilk edebî tür/ürün şiirdir. Bu törenlerde dinî bir hüviyetle yaratılan şiir çoğunlukla bir olayı hikâye etmiştir. Bu bakımdan şiirin/hikâyenin ilk şekilleri hem muhteva hem de icra bağlamında kutsal nitelik taşır. Kutsalın ifadesi olarak ortaya çıkan ilk şiirler/hikâyeler insan yaşamını şekillendiren kutsal metinler olarak görülmüştür. Edebiyat ile kutsal arasında çok eskilere dayanan ilişkiler sonraki dönemlerde azalarak da olsa devam etmiştir.

İlkel insanlar isteklerine kavuşmak, korkularından uzaklaşmak için belirli varlıklarda büyüleyici, korkutucu bir gücün olduğuna inanmış; bu varlıklara kutsallık kazandırmıştır. Bu dönemde insanlar kutsallar içerisinde/tarafından hayatlarını şekillendirmişlerdir. Kendileri ve dış dünya ile ilgili bilinmezlikler kutsallık düşüncesini hayatlarının merkezine yerleştirmiştir. Bu çalışmada mit, destan ve halk hikâyelerinde kutsallık olgusu ele alınmıştır. Bu üç halk anlatı türü kronolojik olarak eskiden bugüne birbirini takip ederek gelmiştir. Eliade (2005, s. 25) her kutsalın tezahürünün aynı zamanda tarihî bir gerçeklik olduğunu ifade eder. Buna göre kronolojik olarak günümüze geldikçe çeşitlenen ve yenilenen halk anlatılarındaki kutsalın tezahürü insanlığın gerçeklik karşısında aldığı tavrın da göstergesi niteliğindedir.

Halk anlatıları-kutsallık ilişkisi toplumların inanç sistemini, varlık bilincini, bilgiye yaklaşımlarını, gerçeklik algısını, olağanüstüyle bağını anlamak açısından incelenmesi gereken bir olgudur. Ancak bugünün bakış açısıyla yapılacak değerlendirmelerin eksik/yanlış sonuçlara neden olacağı unutulmamalıdır. Yaşadığı dönemin koşullarına bağlı olan insanın geçmişe ve geçmişin kutsallarına bağlanışının gerçek nedenlerini tam olarak anlamak pek kolay görünmemektedir. Kendini ve dış dünyayı algılamada

/değerlendirmede tanrısal bilgiden insan aklına doğru yönelimin yaşandığı insanlık tarihinde, birçok sorunla boğuşan modern düşünceyle yoğrulmuş insanların kutsalı sınırlayan/dışlayan yönelimleri sorgulanmaya başlanmıştır. Tarihî süreç içerisinde şekillenen anlatı-kutsallık ilişkilerinin doğru anlaşılması bugünün sorunlarına

da yeni çözüm yolları sunacaktır. İncelemede her tür ile ilgili o türün tipik özelliklerini taşıyan birer örnek üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur.¹

1. Kutsal(lık) Kavramı

Kutsal kelimesi insan hayatının hemen her alanında karşımıza çıkan ancak tanımı üzerinde ortak bir kanıya varılamayan kavramlardan biridir. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*nde sözcüğün dört farklı anlamı verilmektedir: “1. Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken; kutsi, mukaddes, mübarek. 2. Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen; kutsi, mukaddes, lahut. 3. Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen. 4. Tanrı’ya adanmış olan, tanrısal olan” (URL-1). Çevik (2007, s. 131) kutsal kelimesinin Türkçe “kut” sözcüğüne “-sal/-sel” ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu ifade ederken *Divanu Lugati’t-Türk*’te kut kelimesi “baht, devlet, talih, şans” (Kaşgarlı Mahmud, 2020, s. 751) anlamlarında kullanılmıştır. Gündüz (2009, s. 11) ise metafizik âlem ve tanrı ile ilgili her tür algının, tanrısal irade ve âlemle her tür ilişkinin kutsal alanın kapsamına girdiğini söyler. Kutsal, aşkın ve gizemli olana işaret eder; kendisini farklı varlıklarda ortaya koyar.

Eliade varlıkları “kutsal” ve “kutsal dışı” şeklinde ikiye ayırırken her dinî çerçevede bu iki kavramın var olduğuna değinir. Eşyaların belli bir sınıfı kutsalken bu şeref verilmeyen eşyalar da vardır. Benzerlerinden farklı olan, içinde olağanüstü güç bulundurduğuna inanılan varlıklar kutsaldır. Olağandışı, yegâne, mükemmel, korkunç olan her şey içinde büyüsel-dinsel güçler taşır. Böylece ya kendisine saygı duyulur ya da korkulan bir nesne olur. Kutsal olan mükemmel ve kusursuzdur. Çünkü bu iki unsur bu dünyaya ait değildir (Eliade, 2005, s. 37-38). Kutsal çoğu zaman doğrudan değil başka varlıklarda (taş, bitki, hayvan, insan vb.) kendinden farklı bir şekilde/görünümde sınırlı biçimde ortaya çıkar.

Toplumun ortak değerleri/kabulleri etrafında üretilip gerçekliğe dönüştürülen kutsal, bireysel bilincin dışında yaratılan bir gerçekliktir. Bu gerçeklik tanrıdan bir şeyler taşır. Tanrısal bir değer taşıması ona saygınlıkla birlikte diğer varlıklar üzerinde etkiye sahip bir güç kazandırır. Eliade (2006, s. 13-14) kutsalın diyalektiğinin bir dizi ilk örneğin sınırsızca tekrarlanması biçiminde işlediğini, tarihin belli bir anında gerçekleşen hiyerofaninin (kutsalın görüngüleşimi) yapısı bakımından kendisinden önce veya sonra meydana gelen bir hiyerofani ile örtüştüğüne dikkat çeker. En ilkel ve yalın kutsal

görüngüde bile kutsalın bütünü vardır. Kutsalın bir taşta veya ağaçta görünümü ile bir tanrıda dışı vurumu arasında gizem ve ilgi bakımından bir fark yoktur. Gerçeklik hep aynı süreçte kutsallaşırken bunun insan bilincindeki biçimi değişir. Kutsal kendisini her dönemde farklı biçimlerde dışavurur. Ortadan kalktığı, hükmünü yitirdiği düşünülen zamanlarda bile varlığını sürdürmeye devam eder.

İnsanlar varlıkları ve olguları kutsal olan ve olmayan (profan) şeklinde ikiye ayırırken sıradan, alelade, alışılmış olanı kutsal dışı; olağanüstü, sıradışı, gizemli olanı kutsal olarak tanımlar. Sadece tanrısal iradeyle ilişkiye geçen varlıklar değil kutsalın ortaya çıktığı zaman ve mekân da bu düşünceden nasibini alır. Çeşitli ritüellerin yapıldığı zaman dilimleri ile ritüel mekânları kutsal kabul edilir. Kutsal mekân tanrı ile ilişkilendirilen, tanrının veya ondan izler taşıyan varlıkların tezahür ettiği yerdir. “Her türlü kutsalın tecellisi (kratofani) ve tezahürü (hiyerofani) ortaya çıktığı mekânı değiştirir: O ana kadar kutsal dışı olan orası, bundan gayri kutsal bir bölgedir” (Eliade, 2005, s. 433). Kutsal mekânda ilksel kutsal ortaya çıkmıştır. Hiyerofani bu mekânda kendisini tekrar ortaya çıkarır. Merkez noktayı oluşturan kutsal mekân tanrının bir işaretini, yansımasını taşır. Tanrının tezahürü (teofani) merkezde gerçekleşir. İnsanlarla mekânlar arasındaki ilişkinin alansal (geometrik ve coğrafi) ayrımlar şeklinde değil, perspektifler arasındaki geçişlilik üzerinden gerçekleşmesi (Tatar, 2017, s. 13), farklı kişilerin aynı mekânla farklı biçimlerde ilişki kurabilmelerini sağlar. Mekânın kutsallığı veya profanlığı kişinin mekânla kurduğu varlık perspektifine göre anlam kazanır. Kutsal mekânlar dinle/inançla ilgili tecrübelerin yaşandığı hafıza yerleridir. Mekânlara dair inançlar metafizik bir yaşanmışlığı hatırlatırken geleceği de şekillendirmektedir.

Mekânların kutsalın tezahür edip etmemesine göre farklı olmasına benzer biçimde zaman da farklılık gösterir. Zamanın bir anı kutsalın tecellisine sahip olabilir. Kutsalın ortaya çıktığı anlar bir defaya mahsus olmayıp belli dönemlerde tekrar eder. “Bu tekerrür, aynı zamanda, tanrıların ya da ataların mitolojik zamanını tekrar meydana getirme etkisine sahiptir” (Eliade, 2005, s. 465). Arketipik eylemin tekrarı yeniden oluşumunu sağlar. Tarihsel zaman bir kere olup biten eylemleri içerirken mitik/kutsal zaman her tekrarlandığında benzer eylemlerin meydana geldiği bir dairesel zamanı kapsar.

İnsanların kutsalla ilişkisi yeryüzündeki maceralarıyla başlamış, zaman zaman güçlenmiş, zaman zaman zayıflamış ancak hiçbir dönemde ortadan kalkmamıştır. İnsanların yaşamlarının her döneminde kutsalla yakın ilişkileri, onları ve davranışlarını anlamak için bu ilişkiyi göz önünde bulundurmayı zorunlu kılmıştır. Arslan on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin gelecekte modernliğin bütün dünyayı etkisi altına alıp sekülerleşmenin yaygınlaşacağı ve dinin etkisinin azalacağı veya tamamen ortadan kalkacağı yönündeki öngörülerinin gerçekleşmediğine dikkat çeker. Arslan dinin ve kutsalın etkisinin azalması veya ortadan kalkmasının tersine kutsala ilginin ve dönüşün arttığının görüldüğünü, altmışlı yıllardan itibaren gelişmiş toplumlarda “dinsel ve ruhsal temalar, doğulu dinler, geleneksel dinî öğretiler, mistik inançlar, büyüsel eğilimler, yeni pagan dinî akımlar” şeklinde görünmeye başladığını ifade eder (2010, s. 196-197). Buna göre bir taraftan ilahi dinlere diğer taraftan büyüsel uygulamalara ilgi artmıştır. Modern dünyada aşırı rasyonelleşme, bireyselleşme, teknolojik gelişmeler sonucunda bireyler arası ilişkilerin mekanikleşmesi sonucunda ferdî ve toplumsal ihtiyaçlara tatminkâr cevaplar verilememiş; ortaya çıkan manevi boşluk kutsalla ilişkili (mitsel-büyüsel) düşünce ve uygulamalarla doldurulmaya çalışılmıştır. İnsanoğlu hiçbir dönemde kendisini tanrı(lar)dan/kutsaldan tamamen soyutlayamamıştır. Bunalıma/krize/açmaza girdiği her dönemde kutsalın belirsiz/tanımlanamayan gücünden yardım beklemiştir. Bir taraftan kutsal ile ilgili ihtiyaçların karşılanmaması kişileri farklı arayışlara yöneltirken diğer taraftan kutsal sanayi ürünleri gibi birer tüketim aracına dönüştürülmüştür.

2. Mitlerde Kutsallık

Mitle ilgili yapılan tanımlarda görülen en belirgin nitelik onun her şeyden önce bir hikâye olduğudur. Nitekim Kirk miti “geleneksel sözlü hikâye” olarak değerlendirmeyi tek güvenli tanımlama olarak kabul eder (2010, s. 156). Ancak bu hikâye sıradan değil, kutsaldır. Mitin kutsalın hikâyesini sunması onu benzer anlatı türlerinden ayırır. Her ne kadar Bascom mitlerin “çoğunlukla kutsal” (2006, s. 116) olduğunu iddia etse de varlıkların orijinini anlatmaları, kahramanlarının tanrı veya yarı tanrı olmaları, anlatan ve dinleyenlerin inançlarına hitap etmeleri gibi özellikleri onları tamamen kutsal kabul etmemizi sağlar. Mit anlatıldığı toplumun inançlarını, hakikatlerini anlatır.

Birçok toplumda hikâyeler “doğru hikâyeler” ve “yanlış hikâyeler” şeklinde ikiye ayrılır. Başlangıçta meydana gelen olayları hikâye eden mitler doğru hikâyeler sınıfında kabul edilir (Pettazzoni, 2006, s. 180-181). Kutsalın öyküsünü anlatan mitlerin yaşandığı dönemden sonraki insanlar için ne ifade ettiği değil, inananlarının gözünde taşıdığı kutsallık önemlidir. Bu bakımdan mit ilkel toplumların dinî inançlarının ayrılmaz parçasını oluşturmuştur. Yahudilikte Tevrat, Hristiyanlıkta İncil, İslamiyet’te Kuran-ı Kerim inananları için neyi ifade ediyorsa mit de anlatıldığı ve yaşandığı bağlamda aynı değerleri ifade eder. Mitin hakikati kutsal kitaplarda geçen olağanüstü nitelikli kıssalarla (Tanrı’nın evreni yaratması, Tufan olayı, İsa Mesih’in yeryüzüne yeniden dönüşü, Hz. İbrahim’in ateşle imtihanı vb.) benzerdir. Her inanç sistemi diğerinden farklı bir hakikat algısına sahiptir. Bu hakikatler, kutsalı da biçimlendirir. Bir inancın/dinin hakikati başkalarının batılı/hurafeleri/masalları olabilmektedir.

Eliade (2001, s. 15-16), mitin kutsal bir öykü olduğunu özellikle vurgular. Mit en eski zamanda, başlangıçta olmuş bitmiş olayları, bir gerçekliğin yaşama geçiş hikâyesini anlatır. Bir varlığın nasıl yaratıldığını, varolmaya başladığını anlatır. Mitlerde doğaüstü kişilerin eşsiz başlangıç zamanlarındaki yaratıcı etkinlikleri betimlenirken bu durum onların kutsallığını ortaya koyar. Verbitskiy tarafından derlenen Altay yaratılış miti² başlangıçtaki yaratıcı etkinlikleri anlatan en tipik hikâyelerden biridir. Buna göre dünyada ne yer ne gök vardır. Her taraf uçsuz bucaksız sular içindedir. Tanrı Ülgen uçup konacak bir yer aramaktadır. Göklerden gelen ilhamla önündeki şeyi tutması emredilir. Ülgen, Sema’nın sözlerini tekrarlayarak ellerini uzatınca denizden bir taş çıkar, taşın üzerine oturarak dinlenir. Ülgen bir dünya yaratmak ister ancak nasıl yapacağını bilmez. Su içinde yaşayan Ak-Ana yardımına koşar, ona yeri göğü nasıl yaratacağını öğretir, sonrasında kaybolur. Ülgen “Yaratılsın yer!” deyince yer; “Yaratılsın Gök!” deyince gök yaratılır. Söz ile yaratılış birbirini takip eder. Sözün gücü ile yaratılış gerçekleşir. Ülgen ardından dünyaya destek olması için üç balık yaratır. İki balık dünyanın iki yanını destekler. Başı kuzeye bakan ortadaki balık hareket edince tufanlar başlar. Balığın başı başka yöne dönmesin diye zincirlerle ortadaki direğe bağlanır, bu işle ilgilenmesi için de Mandı-Şire’yi görevlendirir. Dünyayı yaratan Tanrı Ülgen, Altın Dağı’na çekilir. Gökle yer arasındaki Altın Dağ’ın zirvesi aya ve güneşe değerken etekleri dünyaya değmemektedir. Dünya altı günde yaratıldıktan sonra Ülgen dinlenmek için bir gün uyur. Uyandığında neler yarattığına bakar. Dokuz ayrı dünya, bunların içinde birer

cehennem ile yerleri yarattığını görür. Her dünyaya bir han görevlendirir. İnsanların yaşadığı dünya (Kara-Tengere) en küçük olanıdır. Onu idare eden May-Tere'dir. Dünya otuz üç katlı gökle çevrilidir. Tanrı Ülgen birgün denizin üzerinde bir toprak parçası görür. "İnsanoğlu bu olsun!" emriyle kilden insan (Erlik) yaratılır. Erlik, Ülgen'in kardeşi olur ancak içi hırsla doludur. Erlik, Tanrı Ülgen'i kıskanmaya başlar, onun gibi insan yaratma hevesine kapılır. Ülgen, Erlik'in niyetini anlayınca insanı koruması için Mandı-Şire adlı bir kahraman yaratır. Bundan başka kemikleri kamıştan, etleri topraktan yedi kişi daha yaratır. Kulaklarından ruh, burunlarından akıl üfler.

Altay yaratılış mitindeki kutsal varlıkların arketipsel eylemleri insanlar için örnek modeller oluşturmaktadır. Bu model akılcı bir hakikatten ziyade büyüsel/kutsal gerçekleri anlatır. Mitteki hadiseler akılla açıklanamaz. Honko, mitlerin basit bir hayali, sahte izlenimlerden tamamıyla gerçek ve kutsal rivayetlere kadar her şeyi içerebileceğini söyler. Ancak aynı yazının ilerleyen bölümlerinde mitin tanrıların hikâyelerini anlattığından, dinî değerlerin ve normlarını yansıttığından, dinî törenlerde görülmesinden, tedavi edici niteliğinden (2010, s. 145-150) söz edilmesi bu hikâyelerin hayali ve sahte izlenimlerden ziyade gerçek ve kutsal olduklarını gösterir. Altay mitinde bir taraftan kaosun kozmosa dönüşümünden (yerlerin, göklerin ve insanların yaratılması) diğer taraftan kutsal varlıkların yaratımından/üretiminden (Erlik'in yaratılması, yaratılan her dünyanın bir tanrının/ruhun yönetimine verilmesi) söz edilir. Mitik öyküdeki hadiseler insan ve onların dışındaki varlıkların varoluş sebebidir. Tanrı Ülgen önce bir düzen kurar, sonra ortaya koyduğu yasalarla bu düzenin devamını sağlar. İlkel insanlar yaratılış mitinde ortaya konulan davranış biçimlerine göre yaşamlarını şekillendirirler. Mitin tanrısal kahramanları (Ülgen, Mandı-Şire, May-Tere vb.) toplumun rol modelleridir. Toplumsal yaşam kuralları, ahlaki davranışlar kutsal öyküde anlatılır. Yaratılış mitinde tanrısal bir devlet ve onun düzenlenmesi yer alır (Ögel, 1998, s. 427). Kutsal mitik dünyada henüz yeryüzü devletlerine ve düzenine geçilmemiştir. Tanrısal devlet düzeni tanrı ve ruhlar tarafından yaratıldığı şekliyle yeryüzü devletlerine bir örnek oluşturmuştur. Büyük tanrı ilk önce kendi yarattığı ruhlara kutunu verirken insanlar dünyasına geçildikten sonra kut insanlara geçecektir.

Yaratılış mitinde olaylar mitolojik/kutsal zamanda geçer. Mitolojik zaman sıradan tarihsel bir zaman değildir. Bu zaman kaostan kozmosa geçişin, bütün arketipsel

eylemlerin meydana geldiği kutsal bir zamandır. Bu dönem her şeyin mümkün olduğu, parçaların henüz birleşmediği, bütün formların sıvı hâlinde olduğu dönemdir (Eliade, 2005, s. 466). Nitekim yaratılış mitinde de her tarafın sularla kaplı olduğu bir zamanda kaynağını sudan alan diğer varlıklar yaratılır. Bu zaman başlangıç zamanıdır. Yaratılışların çağında her şey/yer kutsaldır. Mitin kutsallığı yaşamın da devamını sağlar. “Dünyanın yaratılışını anlatmak, dünyanın korunmasına yardım eder; insanın, toplumun ya da kabile grubunun menşeyinin anlatılması, insan türünün korunmasına yardımcı olur” (Pettazzoni, 2006, s. 181). Dünyanın ve içindeki varlıkların yaşamları ve düzenleri mitin varlığına bağlıdır. Mit kanun koyar, sosyal kurumları düzenler.

Mitlerin icra ortamları da sahip olunan kutsallığa uygun bir yapıdadır. Dinî liderler kutsalın öyküsünü anlatırken dinleyiciler büyük bir huşu içerisinde saygıyla dinler. Mit anlatımı kutsalın sunumudur. Anlatıyı ciddiye almamak, dinleme kurallarına aykırı hareket, öykünün kahramanlarına saygısızlık olarak görülür; bu durum bir cezayı beraberinde getirir. İnsan, tabiat ve olağanüstü biçimde hayata geçen yaşam kuralları mitik kahramanlar tarafından yaratılır, onlar tarafından yönlendirilir. Tanrısal varlıkların öykülerinin anlatımı onlardan yardım dileme veya tehlikelerden korunma amacını taşır. Bu isteklerin yerine getirilmesi ancak mit kahramanlarına duyulan saygı, onları memnun etmekle sağlanabilir. Mitlerin kutsal öyküler olmaları onların kutsal bir zaman süresinde okunma zorunluluğunu da getirir (Eliade, 2001, s. 19). Mitlerin anlatımı esnasında insan, tarihî zamandan mitolojik/kutsal zamana geçer. Cengil-Baran Tekin (2016, s. 35) kutsal zamanın iki türlü oluşumundan söz eder. İlkinde “doğrudan Tanrı’nın kendisini açığa vurması ya da peygamberleri aracılığıyla iletişim kurması”; ikincisinde ise “sosyo-kültürel bir ihtiyaç” sonucu ortaya çıkar. Yaratılış mitinde tanrıların kendilerini doğrudan açığa çıkardığı birinci kutsal zaman türü yer alır.

3. Destanlarda Kutsallık

Destan kavramının çok farklı türleri karşıladığı görülmektedir. Destan mefhumu divan edebiyatında dinî hikâyeleri, fikrî ve tasavvufi eserleri, mensur edebî eserleri; halk edebiyatında mensur, manzum ve saz şairlerinin eserlerini; yeni Türk edebiyatında manzum eserleri; mensur ve manzum tarihî eserleri karşılamak için kullanılmıştır (Elçin, 1997, s. 35-40). Çalışmada Batı’da “epos”, çeşitli Türk boylarında “olongho,

öleng, comok/jomok, ır/yır/jır, batırlar cırı, kay çörçök, alıptığ nımax, köne epos, dastan..." gibi isimlerle anılan kahramanlık destanları incelenmiştir.

Destan kahramanlık konusu etrafında şekillenen manzum, manzum-mensur veya mensur hikâyelerdir. Mitlerden sonra meydana gelen destanlar kutsal hikâyelerin birçok özelliğini sürdürmeye devam eder. Mitlerde tanrılar/ruhlar arasındaki mücadele destanda yerini insanlara bırakır. Mekân ve zaman artık tarihidir. Türklerde atalar kültüne/ruhlarına tapınma döneminde ilk kez oluştuğu kabul edilen destanlarda mucizevi olaylar yerini tarihî ve günlük olaylara bırakır (Yıldırım, 1998, s. 149-150). Tanrılar arasındaki mücadele ortadan kalkarken cesur ve güçlü kahramanların mücadeleleri hikâyeleri süsler. Tanrısal güç, kahraman insanlara devredilir. Mitolojik/kutsal varlıkların olağanüstü nitelikleri kahramanın doğumundan ölümüne kadar her ihtiyaç duyulduğunda ortaya çıkacaktır. Arkaik destan kahramanlarının mitolojik mekânlara, olağanüstü yaratıklar üzerine yaptıkları akınlar (yeraltı dünyasına iniş, gökyüzüne çıkışlar) yavaş yavaş yerini dünyaya bırakır. Mitolojik metinlerin kutsallığından/olağanüstülüğünden sadece insanlar değil kahramanların uçan atları gibi hayvanlar da çeşitli izler taşır. Destanlar mitolojinin derin etkilerini taşır. Düşünce sistemi, olağanüstü kahramanlar, mekân ve zaman anlayışı gibi özellikler bakımından mitlerle destanlar arasında bir süreklilik vardır. Mitler tarih öncesi/mitolojik dönemin, destanlar tarihî/mitoloji sonrası devrin insanların dünya görüşlerinin, evreni algılayışlarının ürünüdür. Mitlerin gerçek olduğuna dair inanç destanda devam eder.

Türk destancılarının tüm Türk boylarında sıra dışı, olağanüstü güç veya güçlerle iletişime geçebilecek kişiler olarak görülmesi, anlattıklarının buna göre dinlenilerek inanılması anlatılanların kutsal bir hikâye kabul edilmesinin sonucudur. Oğuz Kağan'ın Uluğ Türk'ü veya Oğuz boyunun bilicisi/bulucusu Dede Korkut, gökyüzündeki tanrıların temsilcileri, yeryüzündeki kamların mirasçılarıdır. Destancılar tekin olmayan, olağanüstü güç veya güçlerle iletişim içinde olan, sanatlarını bu iletişim sonucu ortaya koyan, tanrı veya olağanüstü güçler tarafından verilen ilhamla buluculuk/bilicilik/büyücülük yapan, kutsal bir muamele gören, anlattıkları mutlak gerçek olarak kabul edilen kişilerdir. Altay Türklerinde kayçıya, kay çörçökü "tayga iyesi" öğretir. Kayçı destanını eksik okursa tayga iyesinin veya destan kahramanının onu rüyasında döveceğine inanılır. Hakas Türklerine göre ölen bir kişinin ruhu/kutu kırk gün insanlar

arasında gezinir. Ölen kişi ile evini kötülüklerden korumak için hayçı sabaha kadar alıptığı nımax okur. Böylece kötü ruhlar cenazeye yaklaşamaz. Destan icrası esnasında uyuyanın ömrü kısalır. Altay Türkleri her destanın bir ruhunun (kay eezi) olduğuna inanır. Dinî birer metin olarak görülen destanlar dinî merasim mahiyetinde icra edilir. Altay Türklerinde Jangar Destanı'nın icrasının belaları defettiğine, Dolganlarda olonghonun icrasının çeşitli hastalıkları iyileştirdiğine, Kırgız Türklerinde Manas Destanı'nın icrasının doğumu kolaylaştırdığına inanılır (Çobanoğlu, 2007: 64-69). Bu ve benzeri uygulamalar destan ve anlatıcısının bulunduğu toplumda taşıdığı kutsiyeti göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Reichl (2014, s. 96) de Türk geleneklerinde destanın ayinsel/törensel icrasından söz eder. Buna göre destanların hususi bir anlatım zamanı -özellikle sonbaharda av törenlerinde- vardır.

Kara Düzgün'ün (2014, s. 98-99) Türk destanlarında merkezî kahraman tipinin özellikleri arasında saydığı kahramanın doğumunun önceden müjdelenmesi, olağanüstü şartlarda doğumu, Tanrı katından gönderilmesi, çocukluğunun olağan dışı olması ve kısa sürede büyümesi, olağanüstü bir kahramanlık göstermesi, adının kutsallık arz etmesi ve kutlu biri tarafından verilmesi, fiziki gücünün yaratılıştan itibaren olağanüstülüğü, karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkması, daima ilahi güçler tarafından korunması, mücadelesi esnasında yeraltına ve gökyüzüne seyahatler yapması ve bazı destanlarda ölüp dirilmesi gibi nitelikler kahramanların kutsalla bağlarını göstermektedir. Bu açıklamalar ışığında Oğuz Kağan Destanı³'na bakıldığında Oğuz'un mevcut nitelikleri büyük oranda taşıdığı, kutsalla bağlarının güçlü biçimde korunduğu görülür. Oğuz Kağan'ın kutsalla bağları doğumundan itibaren kendisini gösterir. Anasının göğsünden bir kez süt emer, dile gelmeye başlar, kısa sürede büyür. Halkını tehdit eden bir gergedanı/canavarı öldürür. Önce gökten bir ışık içinde gönderilen kızla, sonrasında bir göl ortasında bir ağaç kovuğunda bulduğu kızla evlenir. Her birinden üçer oğlu olur. Büyük bir toy düzenler, etrafa fermanlar göndererek herkesin kendisine baş eğmesini diler. Yeryüzünün dört bir tarafının kağanı olduğunu söyler. Kendisine itaat edenlerin hediyelerini kabul eder, karşı gelenlerin üzerine yürüyerek onları yok eder. Oğuz'un ak sakallı, uzun tecrübeli nazırı Uluğ Türk'ün gördüğü rüya Gök Tanrı'nın Oğuz'a dünyanın kağanlığını verdiğinin müjdesidir. Eski Türklerde hem dinin (kam) hem de devletin başkanı (kağan) olan hükümdarın (şaman-hükümdar) bu görevleri sonradan birbirinden ayrılır. Destanda kağanlık Oğuz'a

birakılırken kamlık/şamanlık fonksiyonunu Uluğ Türk üstlenir. Destanın sonunda Oğuz büyük bir kurultay toplar, yurdunu oğulları arasında üleştirir. O artık Gök Tanrı'ya borcunu ödemiştir.

Oğuz'un iktidarı ilahi kaynaklıdır. İktidarın etkisi meşru olmasına bağlıdır. Meşruiyetini tanrısal/ilahi kaynaktan alan Oğuz iktidarın mutlak varisçisidir. Destanın İslami varyantlarında Oğuz'un asil bir soydan gelmesi de bunu destekler. Mitolojik metinlerde insan şeklinde (antropomorf) tasavvur edilen tanrıların yerini destanlarda kutunu/gücünü tanrıdan alan hükümdarlar/kahramanlar alır. Destan kahramanı tanrı olmaktan çıkmış, ancak onun temsilcisi olarak yoluna devam etmektedir. "Destan metinlerinde Tanrı'nın gölgesi, eli, seçtiği ya da görevlendirdiği kişi veya Orhun Yazıtları'ndaki ifadesiyle 'yarlık' verdiği merkezî kahraman kutlu biridir. Doğduğu andan itibaren ona bahşedilen nitelikler onun gelecekteki mutlak iktidarının müjdecisidir" (Kara Düzgün, 2018, s. 282). Nitekim Oğuz'un hem fiziksel özellikleri hem de kişisel nitelikleri ona bahşedilecek kutlu iktidarının işaretlerini taşır. Kahraman, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak onun iktidarını/düzenini/yasasını devam ettirir, ancak bunu yaparken keyfi davranamaz, tanrısal düzene uygun hareket eder.

Bayat, Oğuz Kağan'ın tanrıoğlu fonksiyonuna dikkat çeker. Ancak bu fonksiyon Oğuz ile bozkurt arasında paylaştırılır. Destanda Oğuz ile bozkurt ecdat, kurtarıcı, koruyucu, yol gösterici nitelikleriyle özdeşleşmiştir (Bayat, 2006, s. 64-65). Tan vaktinde güneş gibi bir ışık içerisinde gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurdun Oğuz'un çadırına girmesi, Urum üzerine yürüyen Oğuz'a yol göstermesi bu niteliklerini gösterir. Türk mitolojisinde gök ve ışıkla ilgili tüm varlıklar kutsaldır/ilahidir. Gök (boz) renkten ziyade Gök Tanrı ile bağlantılı olmanın işaretidir. Nitekim eski Türklerde gök, tengri/tanrı'dır. Bozkurt, Oğuz'un evlendiği gök ve yer kızları, destandaki mitolojik etkinin en açık örnekleridir. Oğuz, Gök Tanrı tarafından tanrısal nizamı kurmak için özel olarak gönderilen bir elçidir. Bu anlamda Oğuz tarafından kurulan Türk devleti tanrı devletidir. Oğuz'un tanrı tarafından tahta çıkarılması kutsal karakterli bir devlet anlayışını ortaya koyar. Türk hükümdarının tanrının iradesine göre devleti şekillendirmesi bugün dahi varlığını sürdüren devletin kutsallığı anlayışını açıklamaktadır. Gökler tarafından korunup kollanan hükümdar ve devlet mukaddestir. Uygurca metinde eski Türk inancına göre tanrıoğlu fonksiyonuna sahip Oğuz, İslami

varyanlarda İslam'ı yaymaya çalışan "Allah'ın velisi"dir. Oğuz'un devleti idare etmek için ortaya koyduğu töre, tanrının yasaıdır.

Yeşil (2020, s. 44), klanik yapıdan kabile ve millet olgusuna geçiş sürecini kahramanın dönüştürücülüğünden toplumun dönüştürücülüğüne geçiş olarak değerlendirir. Bu süreç göksel kutsalın yerini kutsal insan ve kurallara bırakmaya başladığı devirdir. Oğuz Kağan'da da bu dönüşümün izleri görülür. Oğuz bir taraftan tanrısal nizamı oluştururken diğer taraftan toplumun/törenin mevcut yasalarına göre hareket eder. Destanda kozmogonik ve antropogonik mitlerin etkisi sürer. Ancak tüm destan metinlerinde Oğuz Kağan gibi bir kültürel kahramanın nitelikleri bulunmaz. Her destan, yaratıldığı/aktarıldığı devrin kabulleri doğrultusunda şekillenir. Arkaik destanlarda kahramanlar taşıdıkları mitolojik niteliklerle göksel unsurların yüklediği görevleri yerine getirirken tarihî destanlarda kahramanların misyonu daha çok toplumsal normlar tarafından belirlenir. Bununla beraber tüm destan kahramanları güçlüklerle her karşılaştıklarında kutsalın yardımını almaya devam eder. Destanlar hangi inanç sisteminin izlerini taşırlarsa taşırsınlar göksel kutsal güç her zaman içlerinde vardır. Bu güç bazen Gök Tanrı, dağ ruhu bazen de Hz. Ali, Hızır vb. olur. Tarihî destanlarda kahramanların toplumsal normlar tarafından dönüştürülmesi, toplumu dönüştüren arkaik destan kahramanlarından göksel kutsallar tarafından verilen gücün alınmasının sonucudur. Arkaik devirlerin norm koyucu kutlu kahramanları yerlerini normların şekillendirdiği tarihî destan kahramanlarına bırakır. Kutsalın gücünün zayıflaması kahramanlarla yaşadıkları toplum arasındaki ilişkilerin boyutunu değiştirir. Toplumsal normların kaynağı ve kutsalın ışığını taşıyan aktif kahraman, toplumsal normlar tarafından yaratılan daha pasif bir kahramana dönüşür. Bu dönüşüm Oğuz Kağan ile Dede Korkut kahramanları arasındaki değişimlerde kendisini açık biçimde gösterir.

4. Halk Hikâyelerinde Kutsallık

Halk hikâyeleri avcılıktan/çobanlıktan ekinciliğe/çiftçiliğe, atlı göçebe kültüründen yerleşik hayata geçişin edebî ürünleridir. Halk hikâyelerinin oluşum sürecinde toplum dışı savaşlar/mücadeleler yerini toplum içi çatışmalara, fizikî güç yerini manevi güce bırakmaya başlar. Tanrıoğlu Oğuz, dünyevi hükümdarlara; kam/şaman danışmanı Uluğ Türk, Allah'ın seçkin kulları dervişlere/pirlere dönüşür. Mitlerde kutsalın bizzat kendisi,

destanlarda kutsalın dünyadaki sembolik yansıması yer alırken halk hikâyelerinde kahramanlarla kutsal arasına bir aracı girer. Artık hikâyeye kahramanları kutsalla doğrudan bağlantı sağlayamamaktadır. Kahramanlarla kutsal arasında aracılık yapan (pir, Hızır, derviş, eren vb.) kişiler/varlıklar bulunur. Öykülerin içerisindeki kutsallık tedricen azalmaya devam eder. Yerleşik İslam medeniyeti önce arkaik destanlara İslami varyantlar ekler, sonrasında çoğunlukla aşk teması etrafında şekillenen halk hikâyelerini doğurur. Bu hikâyelerde Batı Türkleri arasında İslami motifler ağırlıklı iken Doğu Türklerinde eski Türk inançları/mitolojik ruh etkisini hissettirir.

Halk hikâyeleri konularını olmuş vakalardan, yaşamış veya yaşadığı rivayet olunan âşıkların hayatlarından, menkıbelerden, klasik manzum ve mensur hikâyelerden alır (Boratav, 2002, s. 20-21). Mevcut konular birtakım eski tema ve motiflerle de süslenerek halk hikâyesini oluşturur. Konularını halk ruhundan alan halk hikâyeleri mit ve destana nazaran kutsaldan uzak, gerçeğe daha yakındır. Alptekin (2005, s. 31-38) halk hikâyelerinin muhteva özelliklerini sayarken kahramanların başlarından geçmiş gibi görünen pek çok olayda olağanüstülüklerin varlığından; kahramanların dünyaya gelmesinde, onlara ad verilmesinde, eğitimlerinde, âşık olmalarında, sevgiliyi aramak için gurbete gitmelerinde pir, derviş, Hızır gibi aksakallı ihtiyarların yardımlarından söz eder. Benzer biçimde kahramanların bade içerek âşık olmaları veya insan dışındaki varlıklarla konuşmaları en sık görülen motiflerdendir. Bu özellikler destandan sonra ortaya çıkan bu türün kutsalla ilişkilerinin devam ettiğini göstermektedir.

Kerem ile Aslı⁴ hikâyesine bakıldığında Alptekin tarafından yukarıda ifade edilen kahramanın kutsalla ilişkisini ortaya koyan motiflerin tamamının yer aldığı, kutsalla ilişkinin kahramanların doğumundan önce başladığı görülür. Hikâyeye göre İsfahan şahının çocuğu olmadığından elem çeker. Bir gün şah ile hazinedarı keşişin karısının önüne kırlardan biri çıkar, elindeki iki fidanı hanım sultana ile keşişin karısına verir. Elma fidanını hanım sultan, ayva fidanını keşişin karısı diker. Fidanlar büyür, hanım sultanın rüyasına yine aynı adam girer, fidanının meyvesini yerse muradının hasıl olacağını müjdelir. Hanım sultan ile keşişin karısı fidanın verdiği elmayı bölüşüp yerler. Hanım sultanın oğlu, keşiş karısının kızı olur. Mitlerde eylemler kutsal gücün kendisi, destanlarda kutsal güçle doğrudan temasa geçen kahraman tarafından yapılırken halk hikâyelerinde kutsal ile kahraman arasına üçüncü bir kişi/varlık girer. Kerem ile Aslı

hikâyesinde de hanım sultanla kutsal arasındaki ilişki kırıklardan bir eren tarafından sağlanır. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde ise bu görevi Hızır üstlenir. Kerem ile arkadaşı Sofu, Aslı'yı ararken Laleli Dağı'nda kışa yakalanırlar. Kerem, Allah'a niyaz eder; karşılarında beliren ak sakallı derviş (Hızır) tarafından bir anda Erzurum'da bir konak önüne getirilir.

Hikâyede kahramanın kutsal tarafından korunup kollandığı birçok olay gerçekleşir. Şahın oğlu Ahmet Mirza ile Hristiyan keşişin kızı Kara Sultan 10-12 yaşlarına basar. Mirza Bey bir gece rüyasında Kara Sultan'ın elinden aşk badesini içer. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde aşkıdan yanan Ahmet Mirza, Kerem; Kara Sultan, Aslı adını alacaktır. Kerem sıradan bir kişi değildir. Sıradan insanlarla iletişim kurmayan canlı-cansız çeşitli varlıklar Kerem ile ilişki hâlinindedir. Kerem hayvanlarla, bitkilerle, cansız varlıklarla konuşur. Servi ağacı, Süphan Dağı, Çoban Köprüsü, turnalar, yollar, ceylan, kuru kafa, kaya, meşe vb. birçok varlık Kerem ile söyleşmektedir. Kerem tarafından dillendirilen türkülere bu varlıkların bir kısmı cevap verirken bir kısmı engel olmaktan çıkar. Kerem bu varlıklara dilden ve telden aşkını anlatmakta, onlardan yardım görmektedir. Aslı'yı arayan Kerem ile arkadaşı Sofu, Nemrut Dağı'nda kara/tipiye yakalanır. Kerem feleğe bir türkü yakar, "hikmet-i Hüda' dağın başından kış gider, hava açılır. Kerem kendilerine yol vermeyen Murat Irmağı'na türkü söyler, ırmak kurur, onlara yol verir. Kutsal varlıklar kahramanın derdine ortak olur, onu sevindirenleri sevindirir, üzenleri üzer. Nitekim Kerem ile Sofu Uzunahmet'e vardıklarında kimse onları misafir etmez. Köyden ayrılınca Kerem'in inkisarından köy yanmaya başlar. Kerem bir engelle karşılaştığında kutsalın yardımını hemen erişir.

Kerem kutsal tarafından korunup kollanmasına, olağanüstü güçlerle yakın ilişki içerisinde bulunmasına rağmen kendisinden ilahi yardımın esirgendiği durumlara da rastlanır. Özellikle hikâyenin sonunda Kerem'in kutsal tarafından yardım görmemesi hazin sonunu hazırlar. Tüm hikâye boyunca kutsalın himayesinde karşılaştığı güçlükleri yenen kahraman, Aslı'nın kötü karakterli babası keşiş tarafından hazırlanıp kızına giydirilen sihirli elbiseyle bir türlü başa çıkamaz. Hikâyenin sonunda başka bir çare bulamayan Aslı'nın babası, kızını bir şartla Kerem'e verir. Aslı düğün gecesi keşişin yaptırdığı sihirli elbiseyi giyecektir. Aslı ile Kerem'in elbisenin sihirli olduğundan haberleri yoktur. Sihirli elbisenin düğümleri yukarıdan aşağıya doğru çözülünce iki

düğme kala tüm düğmeler tekrar iliklenmektedir. Sabaha kadar elbisenin düğmelerini çözemeyen Kerem sonunda derin bir ah çeker, ağzından çıkan alev onu yakmaya başlar. Aslı Kerem'in külünün başında kırk gün bekler, saçını süpürge edip dağılan külleri toplarken o da tutuşup yanar. Hikâyenin Kerem ile Aslı'nın mutsuz sonucuyla bitirilmesi edebî ürünlerin kurgusundan başka bir şey değildir. Kavuşma toplum üzerinde kısa süreli bir sevinç yaratırken kavuşmadan ölmek dinleyicilerin ömürlerinin sonuna kadar hikâye ve kahramanlarını hatırlamasının yoluna açar. Dünya kahramanların kavuşacağı/sevineceği yer değildir. Kutsal nitelikli kahraman gerçek mutluluğu sıradan insanların dünyasında değil, kutlu varlıkların âleminde yaşayacaktır. Bu bakımdan âşıkların kavuşması başka bir âleme bırakılır. Belki de dünyanın sıradan insanları kutsalla yakın ilişki içindeki varlıkların mutluluğunu görmeyi hakketmemektedir. Trajik son hikâye ve kahramanlarını unutulmaktan kurtarır.

Halk hikâyelerinde zaman ve mekân yeniden kurgulanmış olsa da mit ve destanlarla karşılaştırıldığında gerçeğe daha yakındır. Anlatıcı inandırıcı kılmak için hikâyesini kronolojik bir zamana, coğrafi bir mekâna dayandırır. Âşık "kurmaca bir metnin gerçekte olduğunu hissettirmek için zaman ve mekânı belirtir" (Çetin, 2020, s. 224). Subaşı (2000, s. 65-67) kutsal tarihi, dinî sosyoloji açısından yorumlarken kutsal tarih olgusunun tarih yazımının belli bir dönemine işaret ettiğini, günümüz dünyasında ne tarih ne de sosyoloji için bir kutsallığın söz konusu olduğunu ifade eder. Subaşı'na göre modern toplumların ürettiği tarih ve sosyal olayların kutsalla içerik ve form olarak bir yakınlığı kalmamıştır. Kutsal tarih yazıcıları her şeyde tanrının izlerini görmekte, olayların akışının tanrı tarafından kontrol edildiğini öne sürmektedir. Bugünün dünyasında ise meydana gelen olayların tanrıyla/kutsalla ilgisi kurulmamaktadır. Kutsal terkedilmesi gereken bir illüzyon olarak görülmekte, ona meşru bir yer verilmemektedir. Ancak tüm çabalarına rağmen modern insan, hayatında çözmekte zorlandığı karmaşık olaylarda kutsalın büyüğü dünyasına sığınmaya devam etmektedir. Halk hikâyeleri bu büyüğü dünyadan sıkça yararlanırken günümüzün modern roman ve hikâyelerinin de -gerçeğe ne kadar yaklaşılmış olsa da- kutsala yer verdikleri görülür. Eliade (2005, s. 35) insanlık tarihinin herhangi bir yerinde bir kutsalın tezahürüne dönüştürülmemiş nesne, davranış, psikolojik işlev, oluş, oyun gibi şeylerin olmadığından emin olamayacağımızı ifade ederken her dönem ve toplumda belli

sayıdaki nesnelerin, olguların kutsala dönüştürülerek varlığını devam ettirdiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Genel itibarıyla güzel sanatların özel olarak da edebiyatın ilk verimleri kutsal nitelik taşır. İnsanların ilk edebî ürünleri olan mitler tamamen kutsal metinler/hikâyelerdir. Bu metinler dinî yaşamın yapı taşlarından biridir. Kutsalın mitlerle başlayan birliktelik öyküsü daha sonra ortaya çıkan farklı türlerle devam eder. Kutsal, modern/postmodern dünyada çoğunlukla görmezden gelinse de bunalımlarda/çıkılmazlarda aranılan çıkış yollarından biri olmayı sürdürmektedir. Her halk anlatı türünün tanrısal/ilahi güçlerle farklı biçimlerde ilişki kurduğu görülür. Hikâyesi olan yaşar (Dursun, 2018, s. 22) ancak kutsal hikâyesi olan daha çok/uzun yaşar.

Çoğunlukla kahramanlar etrafındaki olayları konu edinen halk anlatılarında kahramanların kutsalla ilişkileri anlatıdan anlatıya değişiklik gösterir. Hikâye kahramanı mitlerde tanrı, destanlarda tanrısal özellikler taşıyan olağanüstü insan, halk hikâyelerinde tanrısal yardım alan sıradan insandır. Kronolojik olarak sonra gelen her anlatı/öykü -olay örgüsü, kişiler, zaman ve mekân bakımından- bir öncekine nazaran kutsaldan biraz daha uzaklaşır. İlk anlatılarda tanrılarla/kutsalla doğrudan sağlanan ilişkiler, sonrasında araçlar tarafından sağlanır. Halk anlatı türlerindeki kutsallık anlayışı biçim, içerik, bağlam ve işlevle birlikte tür belirleyici niteliklerden biridir. Halk anlatılarının oluşum zamanları kesin olarak bilinmemektedir. Mitten sonra destanların mı masalların oluşmaya başladığı, efsanelerin halk anlatıları oluş zincirindeki yeri, fıkraların hangi halkayı oluşturduğu gibi sorular hâlâ cevap beklemektedir. Hikâyelerin kutsalla aralarındaki ilişkiler anlatı zincirindeki halkaların (türlerin) oluşum zamanlarının/kronolojilerinin tespitinde de önemli veriler sağlayacaktır.

Toplumun sosyal yapısındaki zihinsel değişimler, medeniyet dairelerindeki dönüşümler halk anlatılarında kahramandan muhtevaya kadar birtakım farklılıklar meydana getirmiştir. Bir taraftan kahraman yaşadığı toplumu şekillendirirken diğer taraftan üyesi bulunduğu toplumun sosyal ve kültürel kabulleri/normları tarafından dönüştürülür. Edebî metinlerdeki kutsalın görünümü de toplumsal hayatın değişimlerine bağlı olarak her dönemde yeniden şekillenir. Mitlerden modern metinlere kadar (mit-destan-halk hikâyesi-roman) kronolojik olarak meydana gelen anlatılarda

gökyüzünden yeryüzüne, olağanüstüden olağana, sözlü gelenekten yazılı/elektronik kültüre, güçlü hafızadan derin düşünceye, ümmilikten okuryazarlığa, skolastikten aydınlanmaya, dinî düşünceden profana/rasyonaliteye, doğal hayattan bilimsel yaşama, tanrısal kurallardan insani yasalara, şiirden düzyazıya, korkudan cesarete, kabullenmeden reddetmeye, bütünlükten/toplumsallıktan parçalılığa/ferdiliğe, hareketten durgunluğa, gelenekselden yeniliğe doğru bir değişim çizgisi görülür. Bu değişim/gelişim çizgisi öykülerdeki (özelde mit-destan ve halk hikâyesinde) kutsallık algısını belirlemiştir.

Halk anlatılarında kutsalın varlığı ve etkisi toplumsal ve kültürel sahalarda meydana gelen değişmelere göre şekillenmiştir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sanayileşme, kentleşme olguları bilgi epistemolojisinde yeni yaklaşımlar meydana getirmiştir. İlk/eski dönemlerde insan ve evreni ilahi/kutsal olgulara göre değerlendiren insan, bilgi kuramlarındaki değişimler sonucunda akıl merkezli çözümlere yönelmiştir. Karşılaştığı sorunları yeni bilgilerle çözebilme gücü, kutsalla bağını yeniden belirlemiştir. Bu bakımdan kutsallık olgusu ile bilimsel ve teknolojik gelişmeler arasında doğrusal olmayan bir bağlantı görülmektedir. İnsan kendisini ve çevresini tanıdıkça, evrensel yasaları keşfettikçe daha önce bilmediği yeni gerçeklerden haberdar olmuş; bu durum kutsala sığınma, kutsaldan yardım isteme ihtiyacını azaltmıştır. Ancak insanoğlu bilim ve teknolojiye ne kadar gelişme kaydederse kaydetsin bunalımları/çıkılmazları olduğu sürece -ki bu sorunlar sadece bilimsel ve teknolojik değişim/gelişmelerle çözülecek gibi görünmemektedir- kutsala sarılmaktan, ondan yardım dilemekten vazgeçmeyecek gibi görünmektedir.

Notlar

¹ Değerlendirmede şu metinler örnek olarak kullanılmıştır: Altay yaratılış miti (Verbitskiy varyantı), Oğuz Kağan Destanı (Uygurca varyant) ve Kerem ile Aslı hikâyesi.

² Altay yaratılış miti için Ögel, 1998, s. 432-436'da verilen metinden yararlanılmıştır.

³ Oğuz Kağan Destanı için Bang-Rahmeti, 1988 metni esas alınmıştır.

⁴ Kerem ile Aslı hikâyesi için Öztürk, 2006 Anadolu versiyonu esas alınmıştır.

Kaynaklar

Alptekin, A. B. (2005). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Ankara: Akçağ.

Arslan, M. (2010). Seküler toplumlarda kutsal arayışları: Geç modern dönemde büyü-din ilişkisinin sosyolojik analizi. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 195-210.

Bang, W.; R. Rahmeti. (1988). *Oğuz Kağan destanı*. (yay. haz. M. Ergin). İstanbul: Hülbe.

Bascom, W. R. (2006). Folklorun biçimleri: Nesir anlatılar. (çev. R. N. Aktaş vd.). *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 1*. (yay. haz. M. Ö. Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel, 13-132.

Bayat, F. (2006). *Oğuz destan dünyası -Oğuznamelerin tarihî, mitolojik kökenleri ve teşekkülü-*. İstanbul: Ötüken.

Boratav, P. N. (2002). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. (yay. haz. M. S. Koz). İstanbul: Tarih Vakfı.

Cengil, M ve D. B. Tekin. (2016). Kutsal zaman, algılanış biçimi ve ibadet hayatına etkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/29, 33-63.

Çetin, İ. (2020). *Türk halk hikâyeciliği -Türkiye sahası-*. (ed. A. Y. Çetin). Ankara: Nobel Akademik.

Çevik, M. (2007). Kutsal'ın anlam alanı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 130-142.

Çobanoğlu, Ö. (2007). *Türk dünyası epik destan geleneği*. Ankara: Akçağ.

Dursun, A. (2018). Mit, destan ve halk hikâyelerinde birinci dereceden kahramanların statüleri üzerine bir inceleme. *Söylem*, 3/1, 19-38.

Elçin, Ş. (1997). *Halk edebiyatı araştırmaları I*. Ankara: Akçağ.

Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri*. (çev. S. Rifat). İstanbul: Om.

Eliade, M. (2005). *Dinler tarihi (inançlar ve ibadetlerin morfolojisi)*. (çev. M. Ünal). Konya: Serhat

Eliade, M. (2006). *Şamanizm*. (çev. İ. Birkan). Ankara: İmge.

Gündüz, Ş. (2009). Kutsal hakkında konuşmak: Dinsel söylemde mitos. *Milel ve Nihal*, 6/1, 9-26.

Honko, L. (2010). Miti tanımlama problemi. (çev. N. Temür). *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2*. (yay. haz. M. Ö. Oğuz-S. Gürçayır). Ankara: Geleneksel, 145-153.

Kara Düzgün, Ü. (2014). *Türk destan kahramanı ve Başkurt destanlarının tipolojisi*. Konya: Kömen .

Kara Düzgün, Ü. (2018). Türk destanlarında kahraman ve iktidar olgusu. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 279-288.

Kaşgarlı Mahmud. (2020). *Divanu Lugati't-Türk*. (haz. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kerem ile Aslı. (2006). (yay. haz. ve çev. İ. Öztürk). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Kirk, G. S. (2010). Mitleri tanımlamak üzerine. (çev. K. Türkan). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (yay. haz. M. Ö. Oğuz-S. Gürçayır). Ankara: Geleneksel, 154-160.

Ögel, B. (1998). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Pettazzoni, R. (2006). Mitin gerçekliği. (çev. M. M. Taşlıova). *Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 1*. (yay. haz. M. Ö. Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel, 179-186.

Reichl, K. (2014). *Türk boylarının destanları*. (çev. M. Ekici). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Subaşı, N. (2000). Kutsal tarih'in dinî sosyolojisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 63-83.

Tatar, B. (2017). Kutsal mekân: Fenomenolojik bir analiz. *Milel ve Nihal*, 14/2, 8-22.

URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 16.10.2024).

Yeşil, Y. (2020). Epik anlatılarda dönüştürücü gücün değişmesi: Kahramanlar ve normlar. *Millî Folklor*, 128, 41-47.

Yıldırım, D. (1998). Türk kahramanlık destanları. *Türk Bitiği*. Akçağ, Ankara, 149-57.

FİNANS: Bu çalışmanın yürütülmesinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI: Yazarlar, bu çalışmayı etkileyebilecek finansal çıkarlar veya kişisel ilişkiler olmadığını beyan eder.

YAZAR KATKILARI: Yazar, makalenin tümünü katkılarıyla oluşturmuştur. (Ya da yazarlar...)

ETİK ONAY BEYANI: Bu çalışmada Yerel Etik Kurul Onayına gerek duyulmamıştır.

VERİ KULLANILABİLİRLİK BEYANI: Bu çalışmada kullanılan verilere yazardan talep üzerine erişilebilir.

FINANCE: No financial support was received for the conduct of this study.

CONFLICT OF INTEREST STATEMENT: The authors declare that there are no financial interests or personal relationships that may influence this study.

AUTHOR CONTRIBUTIONS: The author has contributed to the manuscript in its entirety.

ETHICAL APPROVAL STATEMENT: Local Ethics Committee Approval was not required for this study.

DATA AVAILABILITY STATEMENT: The data used in this study are available upon request from the author.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons NonCommercial license Attribution International License).